

I.M. Pavlenko (Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна)
**КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМ:
СУТНІСТЬ І СПЕЦИФІКА**

У статті розглянуто сутнісні аспекти поняття «конкурентоспроможність» і специфіка його застосування щодо економічних систем. За допомогою каузального методу та «поле-об'єктного» підходу проаналізовано зміст конкурентних відносин, обґрунтовано передумови конкуренції та характеристики систем, які можуть конкурувати. Запропоновано визначення понять «конкуренція», «конкурентоспроможність».

Ключові слова: конкуренція, конкурентоспроможність, теорія систем, системи з подібними потребами, обмеженість ресурсів, ринковий обмін.

Літ. 29.

I.N. Pavlenko (Национальный авиационный университет, г. Киев, Украина)
**КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ СИСТЕМ:
СУЩНОСТЬ И СПЕЦИФИКА**

В статье рассматриваются сущностные аспекты понятия «конкурентоспособность» и специфика его использования относительно экономических систем. С помощью каузального метода и «поле-объектного» подхода проанализировано содержание конкурентных отношений и обоснованы предпосылки конкуренции и характеристики систем, которые могут конкурировать. Предложены определения понятий «конкуренция» и «конкурентоспособность».

Ключевые слова: конкуренция, конкурентоспособность, теория систем, системы с подобными потребностями, ограниченность ресурсов, рыночный обмен.

I.M. Pavlenko (National Aviation University, Kyiv, Ukraine)
**COMPETITIVENESS OF ECONOMIC SYSTEMS:
ESSENCE AND PECULIARITIES**

The article considers the essential features of the notion "competitiveness" and the peculiarities of its application in relation to economic systems. By means of causal method and "field-object" approach the contents of competitive relations is analyzed; and the preconditions for competition are grounded as well as the key features of the systems that can compete. Definitions of the notion "competition" and "competitiveness" are offered.

Keywords: competition; competitiveness; systems theory; systems with similar demands; resources limitations; market exchange.

Постановка проблеми. Вживання будь-якої системи пов'язане з формуванням нею таких властивостей, які дозволяють утримувати нішу функціонування та зміцнювати своє становище порівняно з аналогічними системами. Така проблематика знайшла своє відображення в економічній теорії у вигляді концепції конкурентоспроможності економічних систем.

Розширення меж застосування цієї концепції спричинило розроблення різноманітного практичного інструментарію, що не має універсального призначення. Вирішення цієї проблеми потребує виокремлення сутнісних та специфічних аспектів концепції конкурентоспроможності на основі використання загальнонаукових теорій.

Аналіз останніх досліджень й публікацій. Концепція конкурентоспроможності досліджується в різних аспектах: з точки зору економічної теорії на макрорівні (передумови міжнародної торгівлі: В. Леонтьєв [18], Б. Олін [19],

Д. Рікардо [22], А. Сміт [24], Е. Хекшер [27] та ін.) та мікрорівні (принципи прийняття рішень фірмами та формування структури ринку: Дж. Бертран [29], Дж. Робінсон [23], Е. Чемберлін [28] та ін.), теорії організацій і системної теорії у вигляді закономірностей функціонування, зростання й розвитку організації (Р. Акофф [1], Ф. Емерлі [1], О. Богданов [4] та ін.), стратегічного управління (вибір підприємствами тактики та стратегії для забезпечення конкурентних переваг, утримання конкурентної позиції, оцінка конкурентоспроможності: І. Ансофф [2], О. Градов [11], М. Портер [21]), маркетингу (вплив маркетингової політики на конкурентоспроможність підприємства, конкурентоспроможність товару: П. Зав'ялов [12], Ф. Котлер [16], Ж.-Ж. Ламбен [17]) та інші.

Мета дослідження. Незважаючи на широкий спектр досліджень, концепція конкурентоспроможності розкрита фрагментарно. Крім того, у сучасних теоріях відсутнє цілісне бачення процесів, що лежать в основі забезпечення конкурентоспроможності. Насамперед, варто відмітити низку проблемних питань, пов'язаних з визначенням сутності поняття «конкурентоспроможність», що спричиняє неоднозначність і варіативність критеріїв оцінювання, а також громіздкість і невпорядкованість бази показників вимірювання конкурентоспроможності. У цьому контексті виникає необхідність дослідження змісту поняття «конкурентоспроможність» через обґрунтування передумов прояву конкурентної поведінки економічними системами на основі міждисциплінарного підходу.

Основні результати дослідження. Аналіз наявних визначень конкурентоспроможності дозволив виокремити такі спільні риси:

- досягнення конкурентоспроможності вимагає від систем такого характеру діяльності, який *в умовах конкуренції на ринку має забезпечувати як мінімум виживання та супроводжується створенням низки переваг порівняно з конкурентами;*

- *виділяється декілька рівнів конкурентоспроможності економічних систем, а саме: конкурентоспроможність товару/послуги, підприємства, міста, галузі, регіону, країни.*

Однак існує низка дискусійних аспектів, які не знайшли свого відображення у науковій дискусії:

1. Авторами визначається принципово різний зміст категорії «конкурентоспроможність» залежно від рівня економічної системи. У випадках, коли розглядається конкурентоспроможність країни, регіону, міста, мова йде про створення сприятливих умов для діяльності елементів, що входять у склад системи. Водночас, при розгляді конкурентоспроможності підприємства/організації розуміється відносно самостійна поведінка системи, що забезпечує досягнення переваг у конкурентній боротьбі. Так, згідно з методикою вимірювання конкурентоспроможності економіки Всесвітнього економічного форуму, це поняття трактується як сукупність інституцій, норм і чинників, що визначають рівень продуктивності економіки [14]. Натомість конкурентоспроможність підприємства – можливість ефективної підприємницької діяльності та її практичної прибуткової реалізації в умовах конкурентного ринку [5] або здатність успішно оперувати на конкретному ринку в певний період часу шля-

хом випуску та реалізації конкурентоспроможних товарів і послуг [21]. Як видно з наведених визначень, навіть при спільній позиції авторів щодо сутності конкурентоспроможності підприємства як здатності самостійно конкурувати, щодо прояву й оцінювання конкурентоспроможності відмічаються розбіжності: одна частина авторів ці здатності вимірює через показники ефективності діяльності, інша – через випуск продукту з відповідними споживчими параметрами. У першому випадку спостерігається тотожність оцінювання ефективності діяльності підприємства та його конкурентоспроможності. У другому випадку виникає питання достатності порівняльної оцінки споживчих властивостей продукту для формування висновку про конкурентоспроможність підприємства та зведення конкурентних переваг організації до характеристик і властивостей товару (марки) [17]. Слід зазначити, що диференціація продукту – одна із складових конкурентоспроможності підприємства. Тому в мікроекономічних моделях поведінки конкурентів швидкість реагування та вартість виступають чинниками, які визначають розподіл ринку за умови гомогенної пропозиції [6].

Отже, за різноманітністю наявних визначень конкурентоспроможності має спостерігатись єдина концептуальна ідея, адже прояв (форма) може мати специфічний характер, а зміст (сутність) залишається незмінним. Зважаючи на те, що сутнісні характеристики поняття конкурентоспроможність пов'язані з конкуренцією, постає необхідність розгляду змісту конкурентних відносин.

2. Деякі автори, наприклад [8; 25], визначають конкурентоспроможність як характеристику об'єкта (здатність об'єкта витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами на ринку [25]), інші автори – характеристику суб'єкта (володіння властивостями, що створюють переваги для суб'єкта економічного змагання [9]). Крім того, усталене використання поняття «конкурентоспроможність продукту» викликає заперечення через відсутність у продуктів самостійної цілеспрямованості та незалежності від продуцента. Вирішення цих суперечностей можливе через визначення суб'єкта й об'єкта конкуренції як специфічного виду діяльності. Нагадаємо, що суб'єкт – активна сторона діяльності; об'єкт – сторона, на яку спрямована активність суб'єкта. *Якщо конкуренцію розглядати як діяльність, то суб'єктами конкурентних відносин виступають економічні системи, а об'єктом – продукти обміну.*

3. Загальноприйнята практика виділення рівнів конкурентоспроможності економічних систем – «конкурентоспроможність країни/галузі/ регіону/міста» – базується на визначенні конкурентоспроможності як міри привабливості для розміщення різних видів діяльності на певній території. Варто погодитися з тим, що економічна функція територіальних утворень на відміну від підприємств/організацій полягає не у виробництві економічних благ, а у сприянні їх створенню з метою підвищення сукупного добробуту на певній географічній місцевості. Однак територіальні утворення мають об'єктивно різні умови розміщення виробництва через географічне розташування, тому з економічної точки зору не можуть вважатися взаємозамінними. Призначення таких утворень насамперед має соціально-політичний характер: територіальне утворення – більш складна система, до якої входять підприємства/організації як одні зі складових, тому її властивості не зводяться до властивостей окремих

елементів, а виступають результатом синергії. Призначення утворень обумовлює специфіку можливої конкуренції, однак для з'ясування умов виникнення конкуренції як між територіальними утвореннями, так і підприємствами необхідно визначити чинники сприяння конкуренції та характеристики систем, які мають передумови для участі в конкурентній боротьбі.

4. Перелік чинників конкурентоспроможності підприємства, що пропонується авторами, має суттєво різний склад. По-перше, різна роль відводиться певним групам чинників. Наприклад, у [10] зазначається, що здатність досягати конкурентних переваг – це лише наслідок внутрішніх чинників підприємства, натомість у [11] – це результат дії як внутрішніх, так і зовнішніх чинників. По-друге, часто чинники виступають складовими інших рівнозначних їм у переліку чинників, сприяючи «подвійному рахунку» при визначенні сукупного впливу. Наприклад, І.В. Багрова [3] включає у перелік чинників конкурентоспроможності функціональні сфери діяльності підприємства і складові його потенціалу. Однак потенціал підприємства як системи – це можливості, які обумовлюються складом елементів і способом їх організації, елементний склад, у свою чергу, – це соціальні й технічні елементи, що групуються за функціональними сферами. Л.М. Закревська [13] визначає чинники конкурентоспроможності через функціональні сфери, зовнішню політику та порівняльну конкурентну оцінку продукції. При цьому не враховується, що зовнішня політика – результат взаємодії низки функціональних сфер діяльності підприємства, а споживчі властивості продукції – результат діяльності підприємства.

Слід підкреслити, що *наявне різноманіття переліку чинників конкурентоспроможності підприємства виникає внаслідок, по-перше, різних поглядів авторів на механізм досягнення конкурентоспроможності та визначення середовища функціонування, по-друге, відсутності принципу виокремлення головних чинників із множини наявних.*

5. Окремо виділяється певним колом авторів [15; 26] поняття «конкурентоспроможність потенціалу» підприємства: комплексна порівняльна характеристика, яка відображає рівень переважання сукупності показників оцінювання можливостей підприємства, що визначають його успіх на певному ринку за певний проміжок часу стосовно сукупності аналогічних показників підприємств-конкурентів [26]. Однак відповідні методики вимірювання конкурентоспроможності потенціалу базуються на реальних результатах діяльності підприємств, а не на потенційних, як це має бути, зважаючи на зміст цього терміна. Крім того, *оцінювання «конкурентоспроможності потенціалу» недоцільне, оскільки оцінювання потенціалу за суттю – це визначення максимальних показників діяльності підприємства за ідеальних умов функціонування.*

Узагальнюючи дискусійні аспекти застосування терміна «конкурентоспроможність» щодо економічних систем, можна стверджувати, що суперечності у сутнісному наповненні цього поняття пов'язані з визначенням причин і змісту конкуренції.

У цьому контексті варто розглянути умови виникнення конкуренції узагальнено, на основі «поле-об'єктного» підходу [20], згідно з яким діяльність елемента аналізується лише в розрізі умов його функціонування – характеристик системи, до якої він входить.

Мінімальний розмір системи передбачає такі кількісно-якісні співвідношення елементів системи й організацію їх взаємодії, які є достатніми для виконання функцій системою, однак вилучення хоча б одного елемента призводить до її недієздатності. Такий стан системи забезпечує її виживання та дозволяє здійснювати функціонування з мінімальними витратами, однак характеризується високим ризиком: оскільки елементи мають гетерогенний характер і кооперуються за трансформаційним ланцюгом (продукт діяльності одного елемента (виробник) – це ресурс для існування іншого (споживач). При цьому отримання ресурсу може реалізовуватися як обмін (двосторонній взаємовигідний процес) і як привласнення (односторонній процес). Тому можна виділити такі чинники зниження ризиків функціонування шляхом сприяння адитивності поєднання елементів (виникнення однорідних елементів):

- створення різнорідних запасів (як ресурсів, так і елементів) як засіб захисту від зовнішніх коливань

- зростання системи як засіб формування більш сприятливих умов власного функціонування. Якщо система централізована, тоді відбувається пропорційне та синхронне збільшення різних видів елементів, однак якщо децентралізована – відбувається процес саморегулювання.

Гомогенність елементів означає наявність у них принципово однакової побудови, яка й обумовлює схожість потреб і джерел їх задоволення. Для елементів, що знаходяться по різні сторони зв'язку «виробник – споживач», це означає виникнення варіативності джерел задоволення потреби. Однак наявності гомогенних елементів недостатньо для виникнення між ними конкуренції, оскільки вищевказаний зв'язок може бути жорстко закріплений системою – «конкретний виробник – конкретний споживач». Децентралізація управління, на фоні якої відбувається змінювання розміру системи, призводить до диспропорційності між розмірами різних видів елементів через неузгоджену, нерівномірну реакцію елементів на зміни. Конкуренція усередині групи елементів, яка стикається з дефіцитом ресурсів, сприяє усуненню диспропорційності. Отже, загальна тенденція зростання системи (синтез) проявляється як перемежовування фаз збільшення наявних елементів і появи нових з фазами усунення диспропорційності через витіснення елементами один одного (внаслідок меншої ефективності). Загальна тенденція спаду системи (аналіз) включає перемежовування фаз зменшення діяльності елементів з фазами усунення диспропорційності через витіснення деяких елементів з ніші функціонування.

Таким чином, система задає загальні умови функціонування для елементів, що входять у її склад, а індивідуальна поведінка елементів обумовлює результативність їхньої діяльності. Тому визначення основних аспектів застосування поняття «конкурентоспроможність» вимагає зміни ракурсу дослідження: елемент системи – її підсистема, тобто комплекс елементів, що створюють автономну область усередині системи. Економічна специфіка застосування терміна пов'язана зі способом залучення ресурсу – обміном. Отже, конкурентоспроможність:

1) відображає змагальний характер відносин і стосується лише діяльності систем споріднених видів чи одного виду (відіграють однакову функцію в надсистемі), які характеризуються самостійністю у прийнятті рішень;

2) характеризує порівняльну ефективність здійснення ринкового обміну системами, що передбачає ситуаційність визначення партнера, умов обміну та взаємовигідність;

3) актуалізується в умовах обмеженості ресурсів, що є наслідком неузгодженості прийняття управлінських рішень між групами економічних суб'єктів – послідовними ланками ланцюга створення продукту;

4) оцінюється щодо суб'єкта відносин – економічної системи, а не продукту її діяльності.

Отже, можна сформулювати такі визначення:

- *конкуренція* – взаємовідносини між економічними системами зі спорідненими потребами, що виникають в процесі здійснення ними ринкового обміну в умовах обмеженості ресурсів;

- *об'єкт конкуренції* – продукт обміну як уречевлений зміст конкурентних відносин;

- *конкурентоспроможність* – спроможність економічної системи до виживання та розвитку порівняно з аналогами через здійснення ситуативних обмінних операцій в умовах обмеженості ресурсів.

Висновки. Дослідження передумов конкуренції на основі застосування «поле-об'єктного» підходу та каузального методу дозволило виділити сутнісні характеристики поняття «конкурентоспроможність» і сформулювати власне тлумачення відповідного понятійного апарату. Особливістю запропонованого бачення конкуренції виступає її розгляд крізь призму законів композиції та пропорційності, єдності аналізу й синтезу (теорія систем). Поточні результати дослідження будуть слугувати теоретичним підґрунтям для формування механізму забезпечення конкурентоспроможності економічних систем.

1. Акофф Р., Эмерли Ф. О целеустремленных системах. – М.: Советское радио, 1974. – 272 с.
2. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. – СПб.: Питер Ком, 1999. – 416 с.
3. Багрова І.В., Нефедова О.Г. Складові та фактори конкурентоспроможності // Вісник економічної науки України. – 2007. – №1. – С. 11–16.
4. Богданов А.А. Тектология: Всеобщая организационная наука: В 2 кн. / Под ред. Л.И. Абалкина и др. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – 304 с.
5. Валигурский Д.И. Организация предпринимательской деятельности: Учебник. – М.: Дашков и К, 2005. – 737 с.
6. Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 5: Теория отраслевых рынков // www.seinst.ru.
7. Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
8. Виханский О.С. Стратегическое управление. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Гардарики, 2003. – 296 с.
9. Гельвановский М., Жуковская В., Трофимова И. Конкурентоспособность в микро-, мезо- и макроуровневом измерении // Российский экономический журнал. – 1998. – №3. – С. 67–77.
10. Герасимчук В.Г. Стратегічне управління підприємством. Графічне моделювання. – К.: КНЕУ, 2000. – 360 с.
11. Градов А.П. Экономическая стратегия фирмы. – СПб.: Специальная литература, 1998. – 611 с.
12. Завьялов П.С. Проблемы международной конкурентоспособности товаропроизводителей // Маркетинг. – 1996. – №2. – С. 20–32.
13. Закревська Л.М. Оцінка та підвищення конкурентоспроможності підприємств кондитерської промисловості України: Дис... канд. екон. наук: 08.06.01 / Національний ун-т харчових технологій. – К., 2005. – 211 с.

14. Звіт про конкурентоспроможність економіки України – 2010 // www.feg.org.ua.
15. Іванов В.Б., Кохась О.М., Хмелевський С.М. Потенціал підприємства. – К.: Кондор, 2009. – 300 с.
16. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М.: Бизнес-книга, ИМА-Кросс Плюс, 1995. – 702 с.
17. Ламбен Ж.-Ж. Стратегический маркетинг. Европейская перспектива. – СПб.: Наука, 1996. – 429 с.
18. Леонтьев В. Внутреннее производство и внешняя торговля: новое исследование / Пер. Д.Е. Тетерина // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
19. Олин Б. Межрегиональная и международная торговля / Пер. Д.Е. Тетерина // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
20. Павленко І.М. Універсальний «поле-об'єктний» підхід до дослідження економічних систем // Вчені записки: Збірник наук. праць ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана». – Вип. 12. – К., 2010. – С. 33–36.
21. Портер М. Конкуренция: Учеб. пособие / Пер. с англ. – М.: Вильямс, 2001. – 495 с.
22. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогообложения (Кн. I Гл. 7: Внешняя торговля) / Пер. А.Б. Михайловой // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
23. Робинсон Дж. Экономическая теория несовершенной конкуренции / Пер. с англ.; Вступ. статья и общ. ред. И.М. Осадчей. – М.: Прогресс, 1986. – 473 с.
24. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов (Кн. IV. Гл. 3: Относительные преимущества) / Пер. А.Б. Михайловой // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
25. Фатхутдинов Р.А. Конкурентоспособность организации в условиях кризиса: экономика, маркетинг, менеджмент. – М.: Маркетинг, 2002. – 892 с.
26. Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І. Потенціал підприємства: формування та оцінка. – К.: КНЕУ, 2004. – 316 с.
27. Хекшер Э. Влияние внешней торговли на распределение дохода / Пер. Д.Е. Михайловой // Вехи экономической мысли / Состав., предисл. и общ. ред. А.П. Киреева. – М.: Институт «Экономическая школа», ГУ ВШЭ, 2006. – Т. 6: Международная экономика // www.seinst.ru.
28. Чемберлин Э. Теория монополистической конкуренции (Реориентация теории стоимости) / Пер. с англ. Э.Г. Лейкина и Л.Я. Розовского; Под ред. Ю. Ольсевича. – М.: Экономика, 1996. – 351 с.
29. Bertrand, J. (1883). Book review of theorie mathematique de la richesse sociale and of recherches sur les principes mathematiques de la theorie des richesses. Journal des savants: 499–509.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2011.